

КОНЦЕПТ "МОВИ ЯК МИСТЕЦТВА ЕКСПРЕСІЇ" Б. КРОЧЕ ТА ЕКСПРЕСИВНИЙ АСПЕКТ КОМУНІКАЦІЇ ДЖ. ОСТІНА, М. ПОПОВИЧА, ДЖ. СЕРЛЯ, П. СТРОСОНА

У статті встановлено, що Дж. Остін, М. Попович, Дж. Серль та П. Стросон розвивають концепт "мови як мистецтва експресії" Б. Кроче. Так, Остін, розглядаючи "складний експліцитний намір" адресанта комунікативного акту, тим самим звернув увагу на думку італійського науковця щодо наявності у кожному висловлюванні, повідомленні інформації експліцитного плану. Трактуючи П. Стросоном наміру та перлокуції є результатом наявності крочевської інтуїції-експресії у висловлюванні або повідомленні та естетичному впливові на реципієнта. У "експресивах" Дж. Серля, "різних емоційних оцінках", "інваріантах ставлень" у мові М. Поповича також простежується відчутний вплив ідей Б. Кроче про естетолінгвістику та естетику як мистецтво експресії, а також цінності інтуїції для мовного акту, оскільки названі явища є проявами індивідуального.

Ключові слова: естетолінгвістика, експресивний аспект комунікації, комунікативний акт, "експресиви", Б. Кроче.

Постановка проблеми. Б. Кроче актуалізувала питання взаємозв'язку експресії та комунікації, а також експресивних ознак комунікації, що пов'язані з інтуїцією людини. Це привернуло увагу не тільки фахівців у галузі естетики, а й лінгвістики, філософії мови, комунікативної філософії. Останні у ХХ ст. зайняли одне із чільних місць у розвідках сучасної філософії, що отримало назву "лінгвістичний поворот", який зумовив вивчення фактів уживання мови в різних контекстах, прагматики мовлення тощо (Д. Вандервекен, Л. Вітгенштейн, Г. Грайс, М. Дамміт, Р. Карнап, Н. Малкольм, Дж. Остін, Дж. Серль, П. Стросон та ін.). Вказані аспекти збагатили широке проблемне поле філософії мови, пов'язане із повідомленням, його сприйняттям, значенням та істиною. Однак найважливіша роль відводилась, як видається, саме процесам породження та сприйняття мовлення, які є основою людської комунікації. Остання, як відомо, здійснюється переважно за допомогою цілеспрямованих вербальних висловлювань, так званих мовленнєвих актів – цілеспрямованих мовленнєвих дій, що здійснюються відповідно до принципів і правил мовленнєвої поведінки, прийнятих у суспільстві. (Оскільки мовлення – це певна форма діяльності, а одиницею діяльності є акт). Відповідно, основні учасники мовної комунікації – адресант і адресат – виявляють себе саме в мовленнєвому акті, де постають у певних соціальних ролях, володіють спільним запасом мовленнєвих навичок, знань та уявлень про світ. Тому мовленнєві акти завжди співвіднесені з особою мовця, і основними ознаками мовленнєвого акту є зумисність (інтейційність), наявність мети (цілеспрямованість) і відповідність загально визначеним правилам вживання мовних знаків (конвенційність). Відтак, прагнемо привернути увагу на внесок Б. Кроче у розвиток цієї проблематики і ставимо за мету дослідити напрацювання Дж. Остіна, Дж. Серля, П. Стросона та М. Поповича на предмет розвитку ідей Б. Кроче лінгвістами і філософами мови.

Виклад основного матеріалу. З початком ХХІ ст. вітчизняні та зарубіжні вчені починають звертати все більше уваги на постать італійського філософа Б. Кроче та його ідеї. Так можна виокремити чотири напрямки досліджень. Перший напрям спрямований на виявлення специфіки інтуїції та інтуїтивного пізнання в естетичній теорії Бенедетто Кроче (Л. Капустіна, Л. Левчук, О. Поліщук, М. Скальська, В. Федь та ін.). Другий напрям аналізу звернутий до виявлення оригінальності естетичної теорії Кроче, специфіки художньої творчості тощо (Є. Басін, С. Дзикевич, В. Личковах, Т. Лютий, В. Самохвалова та ін.). Третій – висвітлює теоретичні питання "філософії Духу" Б. Кроче (Л. Ільницька, Ю. Сабадаш, О. Родічева та Л. Левчук Т. Румянцевой ін.). Четвертий напрям розглядає механізм розуміння італійським мислителем мистецтва і лінгвістики та їх зв'язку (М. Бровко, В. Москалюк, В. Портнова, О. Щербань та ін.). Зауважимо проте, що у жодного з науковців даних напрямів предметом дослідження не виступав концепт "мови як мистецтва експресії" Б. Кроче та його вплив на розвиток вчення про експресивний аспект комунікації.

Як відомо, основи концепції мовленнєвих актів закладено англійським філософом Дж. Остіном. Визначальну роль у створенні ним вказаної теорії, як видається, відіграла ідея розгляду мови з лінгвоестетичних позицій Б. Кроче, а також напрацювання його послідовника, засновника "ідеалістичної неофілології" (idealistische Neophilologie), що акцентувала увагу на естетичному началі в мові, – К. Фосслера. (Крім того, для її появи мало значення й вчення австрійсько-британського філософа Л. Вітгенштейна про "мовні ігри", які спираються на соціальні інструкції). Остін відомий, передусім тим, що намагався розкрити суть так званих перформативів та констативів. При цьому він спирався на результати, напрацьовані теорією мовних актів. Так, у статті "Перформативи та констативи" [1] англійський філософ розкриває чіткі відмінності між вказаними явищами і визначає, що констативи – це висловлювання, які не є діями, а

перформантиви, відповідно, – висловлювання, які є діями. Однак, згодом Остіном об'єднано перформантиви з константивами в один клас мовленнєвих актів. При цьому він зазначає, що здійснення мовленнєвого акту забезпечують три основні операції: локуція, ілокуція та перлокуція. Відповідно, локутивний акт – це побудова фонетично та граматично правильного висловлювання у певній мові, що має конкретний смисл і референцію; ілокутивний акт є наданням висловлюванню певної інформативно-комунікативної спрямованості та перлокутивний – викликання бажаного результату (вмовити, переконати, набриднути, здивувати тощо) через мовленнєвий вплив на адресата. Як бачимо, англійський філософ, фактично, протиставляє ілокутивні акти перлокутивним. Цікаво, що ілокутивні акти він розглядає як конвенціональні за природою та вказує на відмінність між конвенціональними і неконвенціональними мовленнєвими актами. Розрізнення полягає в тому, що останні можуть успішно здійснюватися за умови, якщо слухач зрозуміє "складний експліцитний намір" мовця. Таким чином, очевидно, англійським філософом звернено увагу на наявність різних видів – експліцитного та імпліцитного – інформації у комунікативному акті, про яку свого часу заявив ще, одним із перших, Кроче.

Зауважимо проте, що проаналізована концепція комунікативних актів Дж. Остіна, на думку Дж. Серля, П. Стросона, все ж має певні недоліки. До них належить, насамперед, недостатній аналіз перлокутивного компонента мовленнєвого акту, орієнтація лише на ілокуцію та асоціювання перлокуції тільки з позитивним результатом (досягнення мети мовцем), що часто не відповідає дійсності. Названі недоліки остінівського вчення про різновиди мовних актів при комунікації намагався подолати інший англійський філософ, а саме – П. Стросон [5], який розглядав намір як складне явище, що визначає внутрішню програму мовлення і спосіб її втілення. Тобто, ним розрізнено намір, спрямований на виявлення прагнень реципієнта, та намір мовця викликати в адресата певну дію чи стан. З огляду на вищесказане, намір, за Стросоном, можна розглядати і як цілеспрямоване, осмислене, і як подекуди інтуїтивне прагнення адресанта вплинути на адресата. Крім того, П. Стросон вважав, що поняття "реакція" є точнішим за остінівське поняття "перлокутивний ефект", яке обмежувало результат мовленнєвого акту лише відповідністю наміру мовця. Вкажемо, що такі міркування Дж. Остіна і П. Стросона послужили підґрунтям для розмежування в сучасній теорії мовленнєвих актів двох тлумачень перлокутивного ефекту: перше – очікуваного мовцем результату здійснення власного наміру, друге – досягнення будь-якого результату мовленнєвого акту. Така ідея зумовила появу трактування мовленнєвого акту, у тому числі і його невербального компонента, як засобу управління поведінкою співрозмовника. Звідси, перлокуцію можна тлумачити як будь-яку реакцію (позитивну чи негативну) на висловлювання адресата, що спричиняє співпрацю або конфлікт. При цьому змістовим наповненням перлокуції може бути й зміна психічного стану адресата або будь-яка переміна в його свідомості та поведінці. Тобто, перлокуція, за Стросоном, може бути результатом впливу інтуїції чи експресивного компонента повідомлення на реципієнта.

Варто вказати, що ідеї цих англійських філософів та лінгвістів уточнив та розвинув у подальшому американський філософ Дж. Серль, який зосередив увагу на вивченні ілокутивних актів у структурі мовленнєвого акту, котрі вважав основною одиницею мовленнєвого впливу при спілкуванні. Тому філософ вважав, що при вивченні функціонування мови в суспільстві необхідно знати, насамперед, кількість існуючих різновидів ілокутивних актів. Для того, щоб звести їх до базових типів і створити певну класифікацію, він зробив спробу визначити критерії відмінності одного ілокутивного акту від іншого. Так існує, на його думку, дванадцять лінгвістично і комунікативно значущих параметрів, за якими можуть відрізнятися мовленнєві (ілокутивні) акти. Однак найважливішими серед них, на переконання Дж. Серля, є лише три. По-перше, це відмінність в меті мовленнєвих актів, оскільки вона відповідає суттєвій умові здійснення мовлення в комунікативній взємодії. (Відповідно, мета конкретного типу ілокуції у Серля й отримує назву ілокутивної мети, яка є лише частиною "ілокутивної сили"). По-друге, відмінність полягає в напрямі пристосування слів до реалій дійсності. Це означає, що деякі ілокуції спрямовані на зміну окремих елементів дійсності відповідно до стану речей, що представлені в локації, а інші – тільки відображають світ. По-третє, відмінність корениться й у виявах внутрішнього стану мовця, адже під час спілкування люди можуть виражати різні стани: бажання, впевненість, намір, радість, незадоволення, жаль тощо. З огляду на вищесказане, а також на те, що остінівська класифікація мовленнєвих актів, на думку Дж. Серля, була дещо непослідовно окресленою, він й висловив припущення про можливість існування у процесі комунікації декількох ракурсів її змістового вияву, а, отже, й наявність в учасників комунікативної взаємодії відмінних оцінок чи констатацій стану перебігу справ. Тому він виділяє п'ять типів ілокутивних актів: репрезентативи (асертиви), директиви, комісиви, експресиви та декларативи.

Так, представлення певного стану речей мовцем виступає як "репрезентатив" або "асертив". Безпосередній вербально-мовний акт, на думку філософа, є своєрідним поштовхом до видозміни об'єкта, про який висловився промовець, – так виникають "директиви". Усвідомлена детальна характеристика мовного статусу самого суб'єкта висловлювання названа наразі "комісивом". Акти ж, що безпосередньо

породжують та змінюють щось у об'єктивній реальності – це "декларативи". Вирази ж конкретного ставлення суб'єкта мовленнєвого акту до чогось – це "експресиви" [4].

Найважливішими для нашого дослідження є саме останні, оскільки йдеться про цінність експресивного аспекту комунікації, який притаманний конкретному комунікативному акту. Ось що необхідно підкреслити, бо серлівська ідея експресивів як необхідних елементів мовлення у комунікаційній взаємодії – це завершальна ланка у "лінгвістичному ланцюгу" пошуків Кроче – Остіна – Стросона – Серля.

Вкажемо, що у вітчизняній філософії цю думку нині розвиває М. Попович. Щоправда він виокремлює не п'ять, а три групи елементів мовних актів – "вимірів комунікації" – констативи, сугестиви та експресиви. Останні, за українським філософом та культурологом, залежать від ціннісної сфери життя людини і впливають на прийняття нею системи цінностей чи її коригування у діяльності. Звідси, "... метою експресивної комунікації є вираження ставлення суб'єкта до теми. В найпростішому випадку ставлення суб'єкта може бути виражене окремими словечками і вигуками, навіть виразом обличчя чи інтонацією; можлива й цілком безстороння промова в контексті дискурсу, яка по формі буде аргументом, а насправді лише виразом ставлення суб'єкта до події [2: 75]". Далі М. Попович підкреслює: "В експресивному вимірі ототожнення здійснюється за мірками, протилежними практичним міркам сугестивного виміру. "Ти" ототожнюється не в залежності від того, як служить задоволенню певних цілей чи пристрастей, а незалежно від цього: чи приносиш "ти" нещастя, чи радості, "ти" є інваріантом різних емоційних оцінок. Бо в цьому вимірі йдеться про ставлення і відповідно – про інваріанти ставлень" [2: 76]. У цьому контексті, як видається, варто звернути увагу й на напрацювання відомого американського лінгвіста ХХ ст. Е. Сепіра, який розвиває ідею Б. Кроче про асоціативність подання та сприйняття інформації у процесі комунікації [3].

Так, Сепір вважає, що асоціація не має іншого призначення, як служити ніби фішкою/маркером, якою можна скористатися щоразу як з'явиться необхідність або бажання вказати на певний образ-репрезентант. До того ж вона базується завжди на виборі, відтак у певному сенсі доцільна за своїм характером. Однак, з плином часу та чи інша асоціація через звичку стає автоматичною і швидшою, ніж інші асоціації: один образ має декілька асоціацій, одні з них рано чи пізно зникають через неактуальність, тобто мові властива тенденція до так би мовити економії вираження. Тому елементи мови – символи, які фіксують явища досвіду, асоціюються, на думку Сепіра, з цілими групами чи визначеними класами явищ, а не з одиничними феноменами досвіду. Лише за цієї умови можливе спілкування, оскільки одиничний досвід перебуває в одиничній свідомості й не може бути повідомленим або трансльованим. Для його повідомлення необхідне співвіднесення з певним класом явищ та з іншими уявленнями про нього.

Але варто наголосити, на відміну від Кроче, котрим вказано роль асоціацій у комунікативній взаємодії як підґрунтя її ефективності та умови інтуїції, Сепіром увагу приділено, передусім, слухово-моторним асоціаціям, які присутні у вербально-знаковій мовній репрезентації приховано, в неспроявленій формі, тобто вони відіграють роль підсвідомого подразника при здійсненні комунікативних актів. Навіть, якщо ми читаємо чи думаємо без опертя на образи, – наполягає Сепір, – у кінцевому результаті все одно знаходимось у залежності від них.

Висновки. Отже, як підсумок вкажемо, що ідея про "складний експліцитний намір" Дж. Остіна – це спроба звернути увагу на наявність експліцитної інформації у будь-якому вислові чи повідомленні при комунікації. Стросонівську ж ідею "комунікативного наміру", на наш погляд, можна розглядати як прагнення привернути увагу до наявності у комунікативному акті осмисленого чи суто інтуїтивного наміру комунікатора вплинути на адресата, а перлокуцію як результат впливу інтуїції-експресії повідомлення на реципієнта (адресата). "Експресиви" ж Дж. Серля чи "різні емоційні оцінки" як "інваріанти ставлень" М. Поповича і міркування про асоціативність вербально-знакової мовної репрезентації дійсності комунікативних актів Е. Сепіра – також приклад розвитку лінгвоестетичних ідей Б. Кроче щодо необхідності розгляду способу подання слова у комунікації як естетичного феномена через апеляцію до чуттєвої сфери людини.

Перспективою подальших досліджень є необхідність аналізу напрацювань Л. Вайсгербера, А. Вайтхеда, Е. Кассіра, К. Поппера та ін. на предмет наявності співзвучних ідей з естетолінгвістикою Б. Кроче.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Остин Дж. Л. Перформантиви – константиви / Дж. Л. Остин ; [пер. Г. Е. Крейдлина] // *Філософія мови* / [ред.-сост. Дж. Р. Сёрл ; пер. с англ.]. – [2-е изд.]. – М. : Едиториал УРСС, 2010. – С. 23–34.
2. Попович М. В. Рациональность і виміри людського буття / М. В. Попович. – К. : Сфера, 1997. – 290 с.
3. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Эдвард Сепир ; [пер. с англ. ; общ. ред. и вступ. ст. А. Е. Кибрика]. – М. : Издательская группа "Прогресс", "Универс", 1993. – 656 с. – (Серия : Филология мира).
4. Сёрл Дж. Р. Что такое речевой акт? / Дж. Р. Сёрл ; [пер. И. М. Кобозевой] // *Філософія мови* / [ред.-сост. Дж. Р. Сёрл ; пер. с англ.]. – [2-е изд.]. – М. : Едиториал УРСС, 2010. – 1986. – С. 56–74.

5. Стросон П. Ф. Намерение и конвенция в речевых актах / П. Ф. Стросон ; [пер. И. Г. Сабуровой] // Философия языка / [ред.-сост. Дж. Р. Сёрл ; пер. с англ.]. – [2-е изд.]. – М. : Едиториал УРСС, 2010. – 1986. – С. 35–55.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Austin J. L. Performantivny – konstantivny [/ J. L. Austin ; [per. G. E. Kreydlina] // Filosophiya yazyka [Language Philosophy] / [red.-sost. J. R. Searle ; per. s angl.]. – [2-e izd.]. – M. : Editorial URSS, 2010. – S. 23–34.
2. Popovych M. V. Ratsionalnist i vymiry lyudskogo buttya [Rationality and dimensions of Human Being] / M. V. Popovych. – K. : Sfera, 1997. – 290 s.
3. Sapir E. Izbrannye trudy po yazykoznaniiyu i kulturologii [Selected Works on Linguistics and Culturology] / Edward Sapir ; [per. s angl. ; obshch. red. i vstup. st. A. E. Kibrika]. – M. : Izdatelskaya gruppa "Progress", "Univers", 1993. – 656 s. – (Seriya : Filologiya mira).
4. Searle J. R. Cho takoe rechevoy akt? [What is the speech Act?] / J. P. Searle ; [per. I. M. Kobozevoy] // Filosophiya yazyka [Language Philosophy] / [red.-sost. J. R. Searle ; per. s angl.]. – [2-e izd.]. – M. : Editorial URSS, 2010. – 1986. – S. 56–74.
5. Strawson P. F. Namerenie i konventsiiya v rechevykh aktakh [Intention and convention in Speech Acts] / P. F. Strawson ; [per. I. G. Saburovoy] // Filosophiya yazyka [Language Philosophy] / [red.-sost. J. R. Searle ; per. s angl.]. – [2-e izd.]. – M. : Editorial URSS, 2010. – 1986. – S. 35–55.

Матеріал надійшов до редакції 19.03. 2015 р.

Свиницкая Е. И. Концепт "языки как искусство экспрессии" Б. Кроче и экспрессивный аспект коммуникации Дж. Остина, Н. Поповича, Дж. Серля, П. Стросона.

В статье установлено, что Дж. Остин, Н. Попович, Дж. Серль и П. Стросон развивают концепт "языки как искусство экспрессии" Б. Кроче. Так, Остин, рассматривая "сложное эксплицитное намерение" адресанта коммуникативного акта, тем самым обратил внимание на мысль итальянского ученого касательно наличия в каждом высказывании, сообщении информации эксплицитного плана. Трактовка П. Стросоном намерения и перлокуции является результатом наличия крочевской интуиции-экспрессии в высказывании и эстетическом влиянии на реципиента. В "экспрессивах" Дж. Серля, "разных эмоциональных оценках", "инвариантных отношениях" в языке Н. Поповича также прослеживается осязаемое влияние Б. Кроче о эстетолингвистике и эстетике как искусства экспрессии, а также ценности интуиции для языкового акта, поскольку названные явления являются проявлениями индивидуального.

Ключевые слова: эстетолингвистика, экспрессивный аспект коммуникации, коммуникативный акт, "экспрессивы", Б. Кроче.

Svintsitska O. I. Concept "Languages as Expressive Art" by B. Croce and Expressive Aspect of Communication by J. Austin, M. Popovych, J. Searle, P. Strawson.

The article determines that J. Austin, N. Popovych, J. Searle and P. Strawson develop the concept "languages as expressive art" by B. Croce. Thus, Austin, considering communicative act addressant's "complex explicit intention", draws the attention on the Italian scientist's thought regarding the explicit plan information presence in each statement, message. Rendering by P. Strawson of the intention and perlocution is the result of the Croce's intuition-expression in the statement and aesthetic influence on the recipient. In "expressives" by J. Searle, various "emotional evaluations", "invariant relationships" in the language by M. Popovych the B. Croce's essential impact about aesthetic linguistics and expressive act, the intuition value for the language act is traced, as these phenomena are displays of the individual.

Key words: aesthetical linguistics, expressive act of communication, communicative act, "expressives", B. Croce.